

др Бојан Димитријевић*

Научни саветник

Институт за савремену историју, Београд

НИКОЛА КАЛАБИЋ–ПРИЛОГ ЗА РАЗУМЕВАЊЕ ЈЕДНЕ РАТНЕ БИОГРАФИЈЕ

Апстракт: У чланку се разматра ратна биографија Николе Калабића, ратног команданта јединица Југословенске војске у Отаџбини. Рад је израђен као ауторов прилог процесу рехабилитације Никола Калабића који се водио у ваљевском окружном суду, 2014-2017. године, односно у делу процеса где су извођени одређени закључци према захтеву суда, тужилаштва и одбране. Делове овог рада аутор је прочитао на свом трећем појављивању у оквиру овог процеса 2017. године. Рад је заснован на оригиналној документацији која се чува у Војном архиву (фонд Четничка архива), Архиву Југославије (фонд 110, к.425, Комисије за испитивање ратних злочина) и грађи која се чувала у архиву Безбедносно информативне агенције (Кутија 6), а коју је аутор имао прилике да прегледа као члан посебне државне комисије током 2009. године.

Кључне речи: Никола Калабић, генерал Михаиловић, Горска краљева гарда, ОЗН-а за Србију, државна комисија, рехабилитација, Александар Ранковић, Слободан Пенезић

После првостепене одлуке ваљевског суда о рехабилитацији Николе Калабића, ратног команданта Горске краљеве гарде Југословенске војске у Отаџбини, подигла се невиђена медијска прашина у српској јавности. Све ове оптужбе махом се изричу на основу личног уверења, идеолошких ставова или потребе да се по сваку цену буде присутан у медијима и улови по који јефтин политички поен.

Аутор овог реферата је у деведесетим годинама оптуживан да је неокомунистички историчар, када би говорио о негативностима које је Никола Калабић са својом јединицом нанео Равногорском покрету у току трајања Другог светског рата у окупираној Србији. Напротив, после неколико процеса рехабилитација, у најновије време (2012-2017) оптуживан је као неко ко је допринео рехабилитацији ратних злочинца, колаборациониста, квислинга, слуга фашизма итд...

* bojands1@gmail.com

Сам Никола Калабић својом ратном биографијом је заслужио пажљиву анализу поступака, а коју скоро да нико није вољан да изврши, јер је пробитачније у данашњој медијској јавности говорити језиком оптужби или хвалоспева, него анализирати често драматичне чињенице о понашању српског народа под окупацијом и последицама грађанског рата и изведене комунистичке револуције.

И нека аутору буде дозвољено још једно питање на бази личне, породичне историје из београдских подкосмајских села. Како се одредити према ратним актерима када вам рођени деда буде мобилисан у Калабићеву јединицу, а његов брат, дакле такође потенцијални деда, буде као комунистички „теренац“ убијен од те исте јединице. Тешко да има правилног одговора.

Устанички дани 1941

Никола Калабић, син Милана Калабића, жандармеријског официра, рођен 1906. у Подновљу код Добоја, почетак Другог светског рата дочекао је као резервни поручник. Био је предратни шеф катастра у Ваљеву, одакле му је и супруга била родом.

Калабић је био члан предратног четничког удружења и првобитно је био ангажован у тој организацији из које је прешао у одреде пуковника Михаиловића. И поред чињенице да није био родом из ваљевског краја, поседовао је изузетно познавање целог округа: терена, фамилија и људи. Калабић је по неким исказима задавао доста проблема Михаиловићевим организаторима покрета отпора у лето 1941. Посебно око стварања првог ваљевског одреда, јер се и сам упутио у стварање организације али верне војводи Пећанцу. Изгледа да је иза Пећанчевог прогласа, крајем августа 1941. у Калабићу дошло до колебања, па је решио да напусти Ваљево и запути се на Равну гору и ступи у Михаиловићеве Војно-четничке одреде Југословенске војске, касније Југословенску војску у Отаџбини.

Сукоб партизанских и војно-четничких снага од првих дана новембра 1941. утицао је и на Калабића и његово касније место у организацији Равногорског покрета отпора. Наиме, Михаиловићево устаничко седиште, Равна гора је 10. новембра директно угрожена од партизанских снага. Готово сви одреди остају без муниције. Пред партизанским налетом, они се повлаче. Стање је драматично, воде се огорчене борбе, Михаиловић из Брајића руководи операцијама, делом закопава, делом уништава најповерљивију архиву. У таквој ситуацији, поручник Никола Калабић предлаже да се од његовог оца Милана, пензионисаног жандармеријског мајора, у том тренутку команданта једног владиног одреда у Љигу, затражи помоћ.

Старији Калабић је одобрио осам камиона муниције равнгорцима, и од тада постаје сарадник Михаиловићевог покрета. Он је у току 1942.

постао окружни начелник унапређен од Српске владе у чин потпуковника. У септембру 1942, због веза са равногорским покретом, ухапшено је неколико истакнутих Недићевих окружних начелника, међу којима и Николин отац Милан Калабић. Немци су у затвору применили тешке облике тортуре и Калабић је на мукама преминуо. Станислав Краков сматра да је Калабић био жртва жеље немачких шефова СС и полицијских снага у Србији да од њега изнуди признање да је веза Владиног апарата (Српске државне страже) са равногорским снагама системска и директно иницирана од самог генерала Недића. „Али овај јунак издржао је језиве муке, а ниједном једином речју није одао свог шефа и пријатеља...“

Слом устанка довео је и до релативне пасивизације Равногорског покрета отпора у окупираној Србији. Команданти су добили следеће инструкције: разбити одреде у герилу. Борци су распуштени кућама, а спорно је да ли је Михаиловић тада донео одлуку о легализацији одреда у владиним формацијама или је она уследила по „природи ствари“, као једна од могућности за преживљавање. У сваком случају, до тога ће доћи већ у децембру, а касније ће она добити друге форме. Убрзо је наступила конфузија на терену, јер се није знало ко је легализован, ко је „Пећанчев“, а ко „Дражин“. То су поједини команданти користили за убацивање у владине снаге и њену администрацију, а други за личне потребе, што ће у наредној фази нанети много штете организацији. У легализованој структури нашао се и одред под командом Николе Калабића.

Јесен 1942: поново у акцији

Оживљавањем организације ЈВуО у западној Србији у другој половини октобра 1942. године, поново се активира и Калабићева јединица: *Горска Краљева Гарда*. После већег дела илегалне 1942. године, повратак истакнутих фигура ЈВуО у ваљевски округ био је од Недићевих власти прокоментарисан као „излазак из резерве“. Иза овог коментара уследиле су и прве вести о теренским активностима Михаиловићевих команданата Нешка Недића и Николе Калабића, који се такође појавио на терену. Ноћу 22. децембра 1942. године у село Брежђе дошло је 200 Немаца који су претресли кућу једног Михаиловићевог борца, морнаричког подофицира Светозара Филиповића. Колона Немаца се кренула ка засеоку Суботића, следећег села Осеченице. У том засеоку се по пријави налазио Никола Калабић са „8 бандита“. У тренутку када су Немци напали кућу Живорада и Милорада Суботића, унутра је Калабић са тројицом својих људи слушао Радио Лондон. Они су излетели из куће пуцајући на Немце у намери да се пробију. Калабић и наредник Воја „Креза“ успели су да побегну, а потпоручник Лазаревић и жандармеријски каплар Јевтић пали су под

хицима. Од ватре равногорских „бандита“ погинуо је један Немац а други је рањен. По методима из 1941. године Немци су се дали у сакупљање мушкараца, прво из засеока и фамилије Суботића, а онда и из околине, а затим су засеок Суботићи попалили. Укупно је 26 (28) сељака стрељано за одмазду, а Немци су одмарширали терајући заплећену стоку и односећи други плен – махом, како се истиче: девојачке спреме.

После сукоба са Немцима у Осеченици и компромитације списка Калабићеве војне организације који је нађен у ваљевском селу Пауне, на основу кога је у немачки затвор у Београду одведено 200 сељака, Калабић је напустио терен ваљевског округа. Челни човек ваљевске организације ЈВуО, капетан прве класе Владимир Комарчевић, овако је генералу Михаиловићу оценио краткотрајну али убитачну и компромитујућу Калабићеву мобилизацију: „Ови последњи догађаји јако отежавају рад. Калабић се појавио и сувише бучно у Ваљев(ском). округу, писао претећа писма властима у Ваљеву итд., те је све ово изазвало јаке потресе. Он је врло добар, али као што видите, нема довољно такта. Молио сам га да се удаљи са реона мало док се стање не стиша. Не знам, али сумњам да ће ме послушати.“

Предвиђање Комарчевића се брзо обистинило. Већ током марта-априла 1943. године, на терен округа поново стиже поручник Калабић и његова Горска краљева гарда, са намером да се изврши мобилизација људства и попуна Гарде.

Прва половина 1943: инциденти у ваљевском округу

Изненадна појава делова Горске краљеве гарде на територији ваљевског округа почетком маја 1943. године донела је низ невоља постојећем Ваљевском корпусу ЈВуО и становништву на територији округа који је тај корпус територијално „покривао.“ Активност ове јединице на територији ваљевског округа у току неколико пролећних и летњих месеци 1943. године може да се окарактерише као насиље над становништвом.

Наиме, Калабићева Горска краљева гарда била је јединица ранга корпуса, која није имала своју територију као остали корпуси ЈВуО све до лета 1943. године и та чињеница јој је отежавала попуну људством. Њен командант, поручник Никола Калабић, како је низом веза био везан за ваљевски крај, сматрао је да ће, ако своју јединицу доведе на овај терен, моћи да изврши мобилизацију и попуну редова Гарде. Сматрајући се довољно компетентним да самостално дејствује у крају који је одлично познавао, поручник Калабић је заобишао команду Ваљевског корпуса и та чињеница ће створити озбиљан проблем за организацију ЈВуО у ваљевском округу. Локални ваљевски команданти извештавали су Министра војног ђенерала

Михаиловића: „...наредите Николи Калабићу да не скупља људство са нашег реона без нашег знања, а кад већ шаље људе нека се исти прво јаве нама, иначе се ствара непотребна забуна, од које имамо само штете.“

Да су ствари много озбиљније од парадирања по селима и купљења коња, о којима су извештавали Недићеви срески органи, и да је реч о много већим неправилностима које је починила Калабићева Горска краљева гарда говори и извештај команданта Ваљевског корпуса поручника Милоша Радосављевића од 19. маја 1943. године. У њему се каже следеће: „Досадашњим неправилним, неумешним и необазривим радом старешина и војника Горске краљеве гарде на територији овог корпуса, нанете су велике тешкоће старешинама око формирања јединица корпуса, омаловажен је и малтретиран старешински кадар корпуса... Сва убијања, хапшења и прогањања припадника Равногорској идеји – организацији од стране окупатора и данашњи Српски власти које служе код окупатора, изазвата су неправилним и неумешним радом старешина Горске краљеве гарде. Све ово штетно и разоравајуће утиче на народ и Равногорску организацију.“ Радосављевић је издао и наређење да се прикупе подаци стрељањима које је Гарда на овом терену извршила без икаквих надлежности. Као вршиоци различитих недела нотирани су Калабићеве старешине: Негован Арсенијевић, Алекса Црњак, Станко Танасијевић, Славко Рашевић, наредници Бркић, Пајић, Симић и Ђукић. После убиства једног од његових пратилаца на Ставама, 14. јула 1943, Радосављевић је тражио да се поручник Калабић стави пред преки војни суд (да би народ „најзад одахнуо“). На бази ове преставке, ђенерал Михаиловић је наредио команданту Ваљевске зоне, мајору Миловановићу да поведе истрагу и да Калабић поднесе извештаје о поменутом убиству и увредама официрима Ваљевског корпуса.

Са друге стране, Калабићева јединица је извела и неколико акција напада на окупацијске органе. Горска краљева гарда напала је аутобус са војницима Руског заштитног корпуса на 11 километру од Ваљева, у правцу Каменице 19. маја 1943. Убијено је седам припадника РЗК, а још толико је рањено. Калабић је крајем јула заробио команданта Недићеве СДС среза подгорског, Михаила Барбуловића и једног његовог официра. Калабићеви људи су затим потпуно разорили, опљачкали и спалили његово средиште. Ударили су по 25 батина овој двојци уместо првобитно одређене смртне казне.

Тек је септембар 1943. године донео смирење ваљевском округу од Николе Калабића и његове Горске краљеве гарде. Гомиле жалби, али и додељене територије опленачког и орашачког среза одвојиле су Калабића и његове гардисте од ваљевског краја. Калабић је на даље био присутан на територији поменута два среза где је већ од септембра ступио у борбу са партизанским покретним деловима, али и са немачким и снагама Српске владе.

Читав боравак и непромишљено понашање припадника Горске краљеве гарде у западној Србији, са њеним командантом Калабићем на челу, донело је тешко бреме угледу Југословенске војске у Отаџбини и равногорској ствари уопште. Много од недела Калабићевих људи, касније је генерализовано и стереотипно везано за Равногорски покрет у целини. Мора се истаћи да је активност његових људи, била најчешће основа за партизанску пропаганду. Као што је један извештај говорио: „Народ псује мајку Вама (Д. Михаиловићу), Краљу и свим редом. Кажу када је оваква Гарда, каква ли је тек друга војска?“

Оно што показује Калабићево понашање у 1943, његова је велика амбиција да постане водећа фигура покрета отпора у целој области. Још више од амбиције, његов виолентни карактер и појава проузроковали су низ проблема где год би се у округу појавио. У каснијем периоду, у Шумадији, пратила га је чак и музика уз личну пратњу, која је била састављена од најпроблематичнијих личности брзих на оружју или ножу. Калабић је ретко одговарао некаквој субординацији. И његова појава са великом и густом брадом, црном шубаром а често и са реденицима уливала је страхопоштовање где год се појављивао.

Крај 1943: Успостава примирја са немачким војним органима

Нови курс немачких окупацијских власти, после доласка специјалног опуномоћеника Хермана Нојбахера крајем лета 1943, навели су поједине команданте ЈВуО да почну, независно од Михаиловићеве Врховне команде, са вођењем сопствене „дипломатије“ како би се пред коначни расplet остварила што боља позиција. У питању су били предлози о склапању споразума о ненападању, упућивани немачком војном заповеднику у Србији. Формална основа за то била је директива фелдмаршала Максимилијана фон Вајкса, команданта Југоистока, од 21. новембра 1943. Директива је одредила принципе за такве уговоре. Основни услов био је да ЈВуО обустави све борбене и саботајне операције против немачких снага, њихових савезника и српских снага које сарађују са њима, као и против јединица муслиманске милиције.

Немачки Командант Југоистока оценио је да је Михаиловићев покрет у кризи због надлазеће комунистичке опасности којој није могао да се адекватно супротстави услед недостатка наоружања. Зато су поједини Михаиловићеви људи тражили везу са немачким командама. Вајкс је упозорио да немачки циљ у тим контактима мора у првом реду да буде да се Михаиловић одврати од борби против немачких трупа. Закључио је да су националне снаге у опадању у целој Југославији, а комунистички покрет у успону. Немачким официрима у Србији посебно је скренута

пажња да је постојећа забрана сарадње са појединим четничким групама донесена због „јасне одлуке врховног четничког вође Драже Михаиловића да настави борбу против Немачке и њених савезника, одлуке од које он није до сада одустао“. Немачки команданти су упозорени и да се лојално понашање неких четничких јединица не може генерализовати „јер и данас још четничке банде врше неке нападе и акте саботаже“. Забрањено је и самостално вођење преговора.

У питању је била очигледна тактичка нагодба условљена даљим усложњавањем војне ситуације на Балкану. Радило се, уосталом, о преговорима о примирју: први став сваког уговора гласио је да се дотадашња непријатељства обустављају. Очигледно је и да генерал Михаиловић није био упознат са тим преговорима, наравно, али не због тога, како пише амерички историчар Јозо Томашевић, јер су немачке власти „желеле да сачувају његов углед у народу“, што је тврдња бесмислена сама по себи, већ због тога јер би он такве преговоре забранио. То се јасно види из наредбе од 16. новембра 1943. да се не успостављају контакти са појединим немачким командантима и да се одбије свака њихова евентуална понуда у том смислу. Он је упозорио команданте ЈВуО и да не наседају на немачке понуде о сарадњи: „Немци су постали врло лукави, нуде нам неку сигурност а налазе нам се за леђима. Обећавају неке благодонаклоне поступке, а ми се одавно познајемо. Не дозволите да ниједан наш командант падне у грешку да им поверује... Ко ме се досади, нека их најури тамо где треба. Ко ме је згодније, нека их 'форта' и даје наду, али до састанка не сме доћи. Ово држати у тајности“.

Да је то био ограничен савез у коме ће ЈВуО бити губитник, било је јасно од самог почетка. Од средине новембра па до краја децембра 1943. закључена су четири краткорочна уговора између одреда ЈВуО у Србији и Немаца. Тако су споразум склопили 27. новембра пуковник Јеврем Симић и мајор Никола Калабић. И овај споразум је дефинисао обуставу непријатељстава на територији: Умка - Врачар - Гроцка и у Подунавском, Космајском, Младеновачком, Лепеничком, Крагујевачком, Гружанском, Качерском Опленачком, Аранђеловачком и Колубарском срезу. Дакле, и на територији Калабићеве Горске Краљеве гарде.

Немачка страна оцењивала је да су ови уговори „радосно поздрављани у народу, можда са неизраженим мислима да ово тешко време прође без одмазди“. Ти уговори су, међутим, били израз нужде, а не пријатељства. Већ 25. децембра Виша команда Југоистока одбила је да продужи важност уговора са Калабићем, констатујући да његови четници учестало крше потписане одредбе. Тако се наличје споразума о примирју показало веома брзо. Спорадични напади на немачке јединице и објекте и даље су вршени. Немачки команданти оценили су да ти уговори четницима служе за јачање

организације и слободније инфилтрирање у администрацију српске владе. Већ 29. јануара 1944. министар Рибентроп је Нојбахеру послао телеграм следеће садржине: „Једино се могу ћутећи трпети привремени аранжмани нижих војних команди са Дражом Михаиловићем у циљу сузбијања заједничког непријатеља. Он и његови људи остају и даље, на крају крајева, наши непријатељи. Зато је сада потребно бити крајње опрезан према Д. Михаиловићу и његовим четницима, а нарочито се не сме ниједног тренутка изгубити из вида да ће помоћ коју му ми сада директно или индиректно пружамо ради вођења борбе против Тита, касније највероватније бити употребљена против нас“.

Већ 1. фебруара 1944. на састанку на коме су били генерал-фелдмаршал Вајкс, командант Србије генерал Фелбер и Херман Нојбахер закључено је да равногорске снаге не поштују уговоре и да их више не треба подржавати, већ напасти њихове непослушне вође. У складу са овим наређењем, 2. фебруара, у штабу команданта Србије, генерали Вајкс и фон Мајснер донели су одлуку о акцији под шифрованим називом „Хајка“, против јединица Николе Калабића, Нешка Недића и уопште против ЈВуО између Космаја и Рудника, у околини Београда, у Шумадији до Ваљева и Подриња. Један од начина вођења акције била је и пропаганда којом је борце ЈВуО требало учинити одговорним за немачке репресалије. У овом подухвату учествовали су делови 5. СС полицијског пука (моторизованог), један батаљон специјалне дивизије Бранденбург, Бугари и Љотићеви добровољци. Акција је завршена 5. марта 1944. Јединице ЈВуО претрпеле су знатне губитке: 81 убијен и 913 заробљених војника, укључујући и доста официра. Средином фебруара 1944. генерал Фелбер је закључио да споразуми са четницима нису испунили оно што се од њих очекивало: „Нови споразуми су забрањени“.

Тако су се уговори са Немцима показали као непотребни, јер нису донели никакву ефективну корист за ЈВуО, али су нанели много штете: били су идеални „материјал“ за комунистичку пропаганду о „слугама окупатора и колаборацији“. Помоћ у оружју није добијена, па је предстојећа пролећна офанзива партизанских снага из Босне дочекана без већих организационих и војничких припрема, уз хроничан недостатак основног ратног материјала. Штавише, на њих су се позивали до данас многи про-партизански критичари Равногорског покрета, па тако и Николе Калабића, и у њима видели елементе издајства и колаборације, иако су они били далеко од тога.

1944: покушај стварања националног фронта

На челу своје јединице која ће прерасти временом и у групу корпуса, обухватајући више шумадијских и београдских срезова, Никола Калабић је био ангажован у већини пролећних борби против надирућих партизанских

снага са територије Санџака и из источне Босне. Такође, и у летњим борбама на простору јужне, југозападне и западне Србије, у саставу новоформиране елитне 4. групе јуришних корпуса ЈВуО.

Као и други истакнути Михаиловићеви команданти, као Драгослав Рачић или Нешко Недић, и Никола Калабић се залагао за стварање јединственог српског националног фронта ради борбе са партизанима, па чак и за некакву врсту споразума о ненападању са немачким војним властима у Србији, заузврат тражећи помоћ у наоружању, која је недостајала у борби са надирућим партизанима.

Тако је он био присутан и на састанку генерала Михаиловића и генерала Недића, о чему је овај други говорио у београдском затвору својим иследницима 3. фебруара 1946: „Састанак је одржан ноћу око 11 часова у једној кућици села Ражане. Ту сам затекао, поред Драже, пуковника Балетића, потпуковника Лалатовића, мајора Рачића и мајора Калабића... Сећам се да сам се са Калабићем пољубио, а он ми је рекао: Заштитнице мога јадног оца! стављајући ми главу на груди.“

У јесен 1944. Калабић је у групи истакнутих команданта ЈВуО који су поднели меморандум ђенералу Михаиловићу, у коме су се осврнули на ситуацију насталу партизанским продором у срце Србије и губитком значајне територије: Команданти су јетким и огорченим речима описивали стање у којем су се нашли Југословенска војска у Отаџбини и Равногорски покрет.

У току повлачења испред надирућих снага Црвене армије, средином октобра 1944. Калабић и команданти Нешко Недић и Света Трифковић доносе у Краљеву одлуку да се нападне Чачак и зароби тамошњи немачки гарнизон, као и снаге у рејону Јелен Дола, и Јеменске Стене 16-17. октобра. После успешне акције, упућен је радиограм Истакнутом делу Врховне команде, у коме се каже: „Ми смо блокирали Чачак - Краљево и Пожегу и чекамо Русе који су у Трстенику. У борбама са Швабама заробили смо јуче 310 војника.“ Нажалост, већ 17. октобра констатовано је да сарадње са Совјетима неће бити и да су антиокупаторски поступци били неуспешни. У директиви од тог дана, команданти 4. групе су овако дефинисали ситуацију: „Совјетске трупе у свом надирању на територију Југославије признале су легалну власт Тита, док су наше јединице разоружавали или их препуштали партизанима. Ми од Совјета не можемо да очекујемо ништа сем непријатељства... Покушај да нападнемо Немце и тиме олакшамо ситуацију код Совјета, показао се неуспешан, јер Совјети заузимају непријатељски став према нама и онда кад имају видног доказа о нашој борби.“

После неуспешног покушаја сарадње са совјетским снагама које су продрле у Србију, Калабићева Група корпуса Горске краљеве гарде, као и остали део српске ЈВуО проћи ће голготни пут повлачења кроз Босну од

ноцембра 1944, до дефинитивног слома у партизанском обручу средином маја 1945. на Зеленгори и у брдима источне Босне.

1945: Нове власти прикупљају податке о Калабићевим злочинима и „злочинима“

Јасно је сасвим да је Никола Калабић као резервни официр Југословенске војске био у саставу једине легитимне оружане силе Краљевине Југославије у окупираној и распарчаној држави у току целог Другог светског рата. Да он никако не може бити крив зато што није усвојио револуционарну тактику у борби, коју је користио партизански покрет. Калабићев став према партизанском покрету не може се назвати „издаја“, нити се преговори, па чак и евентуална сарадња Калабића са немачким окупатором, а уперена против партизанских снага може сматрати издајом или ратним злочином. Штавише, она је потврда да су јединице ЈВуО, па тако и Калабићева јединица, у потпуности контролисале највеће делове унутрашњости окупираних Србије 1944.

Са друге стране, остаје проблем злочина које су на терену починили јединице или појединци под његовом командом. У току процеса рехабилитације Николе Калабића пред судом у Ваљеву достављене су „одлуке“ Државне (и земаљских) комисије за утврђивање ратних злочина које су датирани од 5. марта до 23. септембра 1945, које је требало да оспоре његову рехабилитацију.

Достављен материјал Архив Југославије (фонд 110, ф. 425) садржи комплетан досије о резервном потпуковнику Југословенске војске у Отаџбини Николи Калабићу где је укупно седам „одлука о утврђивању злочина окупатора и њихових помагача“, од стране Државне комисије за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача. Такође и четири одлуке Земаљске комисије за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача. Једна из БиХ и још три из Србије. Уочава се да је предмет достављен јавном тужиоцу при Војном суду Прве армије ЈА у Нишу, као надлежном. Тамо предмет носи број 3291/45. Није познато шта се даље дешавало са овим предметом у надлежности Војног суда ЈА.

Да би било јасно, наводимо да је Државна комисија постојала од маја 1944. до априла 1948. Формирана је одлуком тзв. АВНОЈ-а при председништву НКОЈ. Од новембра 1944, сели се са острва Вис у Београд, уосталом као и органи ОЗН-е за Југославију. Земаљске комисије имале су задатак да прикупљају податке и доказни материјал о ратним злочина починеним у току рата на подручју окупираних Југославије. У свом делокругу рада у првој половини 1945, земаљске комисије су добиле и задатак да утврде имовину „ратних злочинаца у и њихових помагача“ и састављали

предлоге за привремени прелаз те имовине под надзор посебне државне управе, све до закона о конфискацији имовине из јуна 1945. На пописима ратних злочинаца или „издајника“ нашле су се готово све познатије особе из политичког, војног или културног живота раније Југославије. Велики део ових лица осуђен је на најстрожије казне. Немали број ових лица, у ствари, имао је само кривицу политичког карактера – противљења комунистичкој партији и идеологији. За прихватање одлуке и упис у регистар злочинаца био је довољан доказ основане сумње према којем је починитељ учествовао у ратном злочину или акту „издаје“. Значи да за прихватање одлуке осим пријаве са потписом није била потребан скоро никаква даља формалност.

У случају Калабића, три овакве одлуке датиране су периодом док још увек траје Други светски рат, а остале су настале пре првих избора 11. новембра 1945. до када је још увек, макар формално, својеврсни провизоријум политичке власти у Југославији (Србији). Слично је и са одлукама земаљске комисије БиХ од којих је једна настала у току Другог светског рата – 12. априла, а остале Земаљске комисије из Србије три закључно са 18. октобром 1945. године.

Шта показују ове одлуке? Лични подаци о „злочинцу“ Николи Калабићу, крајње су произвољни по чину, функцији и осталим личним подацима. Наводи се тако: геометар, поручник, капетан, војвода, „један од најглавнијих команданата“ Драже Михаиловића, итд... Чак и по имену, као у случају Земаљске комисије БиХ која га назива „Калабић Перо, зв. Чича Перо“. Његов однос са командантом ЈВуО генералом Михаиловићем тенденциозно је приказан: „најинтимнији и највернији сарадник“.

Као злочини наведени су: „одржавање телефонске везе са немачким официрима почетком 1944. године“ (9. 3. 1945) „терор над мирним становништвом и ликвидација родољуба“, „крволочност и доследност у спровођењу прокламованих наређења издатих од Д. Михаиловића“ (5. 3. 1945). У Одлуци од 4. маја оптужен је и за „саучесништво у бањичким злочинима“, тако што је наведено да се састао са шефом специјалне полиције коме је дао списак по коме је „требало затворити у логор“ (4.5.1945). Калабић је оптужен и за учешће њега и јединице под његовом командом у борбама против партизанских снага 17. октобра 1943, 6. јануара 1944. и 29. априла, у којима су партизанске снаге имале одређене губитке (10.8.1945, 23. 9.1945). Ове борбе се не доводе ни у какав контекст грађанског рата под окупацијом који је беснео у том тренутку у Србији. У вези последње наведене борбе, у Друговцу 29. априла 1944, документовано је да сам Калабић није био присутан, већ је делове његове јединице водио његов потчињени старешина.

Поједине оптужбе у „одлукама“ су на ивици бизарности и комичности: Калабић је оптужен и за захтев његовог потчињеног који је у селу Суботићу

тражио да му се спреми смештај у кући (24. децембар 1942), или за свечаност освећивања заставе и да су том приликом „пекли прасад и овце и преко целог дана се веселили“ (8. новембар 1942). У „Одлуци“ од 21. јуна наводи се да је „злочинац Калабић пролазећи са својим одредом... кроз село Стублине ... опљачкао ... (па је наведено колико којих делова одеће, у вредности од 500 динара). Оштећеница није била у стану јер је побегла од куће, пошто јој је муж отишао у партизане.“

Калабић је оптужен за „убиство око 20 људи наклоњених комунизму“ (извештај датиран 18. јан.1943, не зна се чији), одвођење, саслушавање и тучу учитеља из Славковице (датирано са 3. новембар1942). Две одлуке Земаљске комисије Србије терете Калабића за тучу две особе: једног партизана у Венчанима и једног лица из Велике Иванче, које није желело да каже где су прошли партизани. Оба лица су тучена, али су потом пуштена. То није спречило Земаљску комисију да и због овога прогласи Калабића за одговорног за „злостављање“, „лишење слободе и тучу“, и чак одредили износ штете (1.000–2.000 динара.)

У одлуци од 28. јуна 1945. Калабић је оптужен за злочине које су починиле снаге ЈВуО на терену ваљевског округа под укупно 49 ставки. Уочава се да је Калабић оптужен за буквално све злочине на територији овог округа, уз објашњење: „С обзиром да је Калабић био командант организације ДМ у округу ваљевском то је одговоран за сва горе почињена дела“. Међутим, из заплењене документације ЈВуО која се чува у Војном архиву у Београду, очигледно је да Калабић никада није командовао јединицама ЈВуО на простору округа Ваљевског. Његове јединце су на овом простору биле повремено присутне у новембру и децембру 1942, односно од априла до средине августа 1943. Калабић је тако неосновано оптужен за злочине у времену када његова јединица уопште није била на подручју Округа Ваљевског (јесен 1943. и даље током 1944). Слично, у Одлуци земаљске комисије Србије од 18. октобра 1945, Калабић је наведен као командант Авалског четничког одреда и оптужен за једно убиство у Пожеги, октобра 1944, које је извела ова јединица. Калабић никада није командовао овом јединицом нити је био у било каквом хијерархијском односу према Авалском корпусу /одреду ЈВуО.

Са друге стране, за жртве се не наводи да су били припадници партизанског покрета, комунистичке присталице или јатаци, њихова се убиства не доводе у никакав контекст грађанског рата под окупацијом који је беснео у том тренутку у Србији. Уместо тога користи се објашњење да је у питању: „терор над мирним становништвом и ликвидација родољуба“.

Одлука земаљске комисије Босне и Херцеговине оптужује Калабића и његову јединицу да су у периоду 3–5. маја 1945, починили у Фојници и срезу фојничком „злочине убиства, злостављања, масовне пљачке, паљевине

и силовања“. Највећи проблем са овом Одлуком је што је она датирана са 12. априлом, дакле преко 20 дана пре наведених догађаја! И поред ове нелогичности, Одлука је потврђена одликом Државне комисије 23. маја 1946. Као и у другим случајевима, ни ови догађаји се не доводе ни у какав контекст са ратним догађајима, не даје се разлог оваквом догађају, нити се даје наређење Калабића за било какву акцију на поменутом правцу.

Шта се уочава из рада оваквих комисија?

Правна природа „Одлуке“ као акта није била позната у дотадашњој редовној правосудној пракси. Правно гледано, одлука Комисије имала је декларативан значај. Она је служила као предлог према коме се подносила пријава код војног суда до августа 1945, а потом код окружних судова. Те институције су могле покренути кривични поступак и подизати оптужницу. Акт комисије није могао имати значај оптужбе, а још мање осуђујуће пресуде. Као такав служио је тужилаштву као основ за покретање редовне истраге или казненог прогона. Државна и земаљске комисије нису представљале нити су створене као правосудни орган, и нису имале задатак да врше директно оптуживање, суђење и кажњавање. Њихови задаци су били искључиво спровођење истражних радњи сакупљања изјава и докумената при утврђивању кривичног дела.

Упадљиво је да даљег прикупљања података о Калабићу и некаквог судског поступка није било. Шта се, у ствари, десило са Калабићем у другој половини 1945?

Од пораза на Зеленгори до сарадње са ОЗН-ом

Према сачуваним архивским подацима потпуковник Калабић после слома снага ЈВуО на простору источне Босне средином маја 1945, са делом свог људства прешао је у Србију почетком лета 1945. Он је боравио у ширем рејону Ваљева, све до заробљавања од стране припадника Одељења заштите народа (ОЗН-е) за Србију.

О његовом кретању у другој половини 1945. сачувана је једна количина архивске грађе у Војном архиву. Такође, и подаци у мемоарској литератури припадника ОЗН-е за Србију који су извршили његово хапшење (Милован Пејановић, алиас: „Љубо Поповић“ и Слободан Крстић Уча). Извештај од 25. новембра 1945. из Ваљева наводи: „Калабићева група креће се у мањим одвојеним групама које буду увијек у близини једна друге. Група се креће на терену среза црногорског, рачанског, азбуковачког и југозападног дијела ваљевског среза по терену Медведника и Повлена“. Крајем новембра 1945. обавештајни извори јединица Југословенске армије на терену регистровани су да је група Николе Калабића и његових сарадника сачињавала стуб и главну снагу равногорске организације у целој северозападној Србији.

ОЗН-ин оперативац мајор Милован Пејановић, под псеудонимом „Љубо Поповић“ успео је да после 20. новембра дође до потпуковника Николе Калабића, и да му саопшти идеју о склањању са терена, на „сигурно место“ док се зима 1945/46. не прегура, а онда са отпочињањем „Трећег светског рата“ између запада и Совјета, поново у шуму. Пејановић је успео да наговори Николу Калабића да дође у имагинарни „београдски равнаторски штаб“ на презимљавање. По Пејановићевој верзији, Калабић је прво своје писмо упутио из Ознихог затвора свом потчињеном на терену, поручнику Милићу Бошковићу, команданту батаљона Колубарске бригаде, 6. децембра у коме га је обавестио да је стигао сигурно у Београд, да је увхватио везу са странцима, и да се до даљег не предузимају никакве акције на терену. У архиву БИА, сачуване су три Калабићеве кратке поруке „Љуби“, извесном Леки и Драгану, датиране 30. новембра и 1. децембра 1945. године. Поруке су оверене печатом Горског штаба бр. 21 ЈВуО (Горска краљева гарда), који је користио Калабић. Дакле, реч је о јединици којом је командовао током рата.

Писмо Николе Калабића писано 19/20. децембра 1945. органима нове власти из затвора је индиректна потврда о веродостојности верзије коју је објавио „Љубо Поповић“ (Милован Пејановић). „Пуковник (Слободан) Пенезић и потпуковник (Миле) Милатовић предложили су ми да кажем како сам ја ухваћен, остали ликвидирани у шуми, дајући ми часну реч да неће бити стрељани. Пристао сам ради народа, боље је да приведу нас 10-20 него нове хиљаде невиних, али тврдим да је то положај да се изведе само још два-три пута и ствар откривена, а у питању је покрет са дубоким кореном у Србији, а не на три-четири места. [...] Молим да ово прочитају Ђилас, Ранковић и Пенезић ради њихове улоге у покрету. Моја глава увек има времена да се скине. Бог ми је сведок да желим добро своме народу“.

Тако је ранији командант Горске краљеве гарде ЈВуО Никола Калабић пристао на сарадњу са органима ОЗН-е, који су му у назнаци обећали живот ако се буде укључио у акцију разбијања равнаторске организације на терену. Калабић се са ОЗН-ином групом три пута кретао из Београда на терен западне Србије и источне Босне, све док у ноћи 13. марта 1946, армијски ђенерал Драгољуб Дража Михаиловић није био заробљен у рејону Добруна и истог јутра пребачен до затвора у Београду.

Према овој верзији, могло се реконструисати да су у овој групи ОЗН/УДБ-е за Србију били: Слободан Пенезић Крцун (први изласци на терен), Светолик Лазаревић, Слободан Крстић Уча, Милован Пејановић, Жива Чиклован, Војислав Чоловић, Саво Пређа, Јанко Димић, Миле Булајић, Драгољуб Васовић, Раденко Мандић, Раша Нешовановић, Мане Тркуља, Звонко Ситарих, Ђуро Шербеџија, Никола Мишћевић, Ђорђе Нешић и Владан Бојанић. У јавности је била позната и фотографија ове групе, али

се због квалитета штампе и вишеструког копирања, није могло да процени да ли је она аутентична или је централна фигура у групи, Никола Калабић, у ствари „умонтиран“ у композицију, коришћењем неке његове раније фотографије. Та чињеница је умногоме реметила сазнање о овој операцији. Према истраживању у документацији БИА, установили смо да је верзија по којој је генерал Михаиловић заробљен од стране групе ОЗН-е за Србију уз „помоћ“ Николе Калабића веродостојна. Расположиви документи у поседу БИА недвосмислено потврђују верзију која је у јавност дошла путем литерерано обрађених исказа припадника ове групе.

Овај излазак ОЗН-ине групе детаљно потврђују сачуване поруке између ОЗН-е за Србију и самог Александра Ранковића, и групе која је потом формирана и која је била на терену. Највише их је из времена финала ове операције, марта 1946. и постоји извештај тадашњег официра (шефа 3. одсека ОЗН-е за Србију) Владана Бојанића, који је био у екипи која је давала подршку групи прерушених припадника ОЗН-е са Калабићем на челу. Овај извештај прати појаву те групе на терену почетком марта (4. марта) 1946. Потом, сачуван је већи број депеша датираним 8, 9. и 10. мартom 1946. о кретању групе на терену и идентификацији локације генерала Михаиловића.

Поред тога, у документацији БИА нашли смо оригинални рукопис књиге Стевана Мољевића „Равна Гора у светлу и магли“. Пред крај овог интересантног рукописа, иначе писаног на тоалет папиру, па касније прекуцаног од стране власти, Мољевић описује свој последњи сусрет са генералом Михаиловићем у затвору, где му је Михаиловић објаснио да су се припадници ОЗН-е код њега убацили преко Николе Калабића. „На питање како је ухваћен рече ми: - Издао ме Никола. Да би спасао себе. Издао је мене. Нисам доспео ни бомбе да дохватим тако је било ненадно“.

Сматрамо да податак који је суд 2011. уважаио да је Никола Калабић настрадао 19. јануара 1946, у близини села Дегурића код Ваљева, не одговара сачуваним материјалним подацима и није тачан.

И поред делимично доступне сачуване грађе и неколико оригиналних фотографија са припадницима ОЗН-е за Србију, судбина Николе Калабића је документарно непозната. Архивска грађа потврђује да он није убијен приликом хватања генерала Михаиловића 13. марта 1946, и да му је поштеђен живот према ранијем договору, а што наводи и Слободан Крстић Уча у свом рукопису из прве половине 1960-их година, који је објављен као књига „Како сам хватао Дражу Михаиловића“ две и по деценије касније. Крстићев рукопис такође је сачуван у копији у архиву БИА и аутор је имао прилике да се увери у његове наводе у тој нештампаној верзији.

Сачувана су три Калабићева писма–поруке из априла 1946. у којима он под псеудонимом „Слободан Ранковић“, тражи својеврсну помоћ за свој статус. Два су датирана са 3. априлом (у 19.10 ч) и прво је упућено Владану

Бојанићу, који је као начелник одељења за борбу против „унутрашњег непријатеља“ УДБ-е за Србију био задужен за њега, а друго лично за шефа УДБ-е за Србију, Пенезића Крцуна.

У трећем писму, упућеном Пенезићу 29. априлом 1946 (уједно и последњи датум до када је био сигурно у животу) он се жали да га је Крцун посетио још пре 22 дана и позива га на своју крсну славу, али му и обећава: „Драги Крцуне, из новина сам јасно видео какав је обрт узело Д. М. начин хватања по изјави Марковој (Ранковић). Молим те као брата веруј ми, а и реци Марку следеће: - Са моје стране, из мојих уста неће изаћи тајна о тој ствари - па ако треба и живот свога, ни мојој другарици – жени, никад о томе ни речи, тајна ће са мном у гроб отићи. За горње речи дајем вам моју часну реч, а ви сте се уверили шта значи моја реч“.

Да закључимо: материјал који је доставио Архив Југославије по налогу тужиоца, у току процеса рехабилитације, не садржи специфичну – посебну одлуку по којој је резервни потпуковник Југословенске војске у Отаџбини Никола Калабић проглашен за ратног злочинца.

– Сматрамо да Калабић може сносити (кривичну) одговорност за ратне злочине које је он лично скривио или наредио – уколико такво наређење постоји. Не сматрамо да је одговоран за злочин извршен над било киме од било којег припадника његове јединице.

– Сматрамо да достављене одлуке, због своје произвољности, ни у ком случају не могу бити основа за проглашавање рез. потпуковника Калабића за ратног злочинца. У највећем броју „Одлука“ нема никаквих конкретних доказа, не узима се околност грађанског рата и изричу се априори оптужбе као врста одмазде над пораженим снагама у грађанском рату. Поједине оптужбе су на ивици бизарности, а део оптужби је такав да се не може изрећи квалификација о ратном злочину.

– Калабић је као резервни официр ЈВ био у саставу једине легитимне оружане силе Краљевине Југославије у окупираној и распарчаној држави од почетка устанка.

– Калабић не може бити крив зато што није усвојио партизанску тактику у борби, коју је користио партизански покрет.

– Калабићев став према партизанском покрету не може се назвати „издаја“, нити се преговори па чак ни евентуална сарадња Калабића са немачким окупатором, а уперена против партизанских снага може сматрати издајом или ратним злочином. Штавише, она је потврда да су јединице ЈВуО, па тако и Калабићева јединица, у потпуности контролисале највеће делове унутрашњости окупиране Србије 1944.

Утврђени датум његове смрти 19. јануар 1946. у широј зони Ваљева, на процесу код ваљевског суда не одговара документарним чињеницама.

Са друге стране, сви релевантни сачувани документи говоре да је ранији командант Горске краљеве гарде ЈВуО Никола Калабић пристао на сарадњу са органима ОЗН-е за Србију, који су му у назнаци обећали живот ако се буде укључио у акцију разбијања равногорске организације на терену и заробљавање ђенерала Михаиловића. На тај начин, он је рехабилитован већ почетком 1946. године од стране комунистичких власти у Србији – Југославији, односно од тадашњих шефова ОЗН-е за Југославију Александра Ранковића и ОЗН-е за Србију Слободана Пенезића Крцуна. Тако да сматрамо да су све дилеме и расправе око Калабићеве рехабилитације сувишне после одлуке Александра Ранковића и Слободана Пензића да га не процесуирају већ искористе за наредну операцију ОЗН-е. Штавише, Калабић је постао нека врста првог, данашњим речником казано „заштићеног сведока.“ Он је потом, незнано кад ликвидираан од стране припаднике УДБ-е за Србију.

Необјављени извори:

Архив Безбедносно-информативне агенције, кутија 6,
Архив Југославије, фонд 110, Комисија за испитивање ратних злочина,
Војни архив, фонд Четничка архива,

Објављени извори:

Зборник докумената и података о Народно- ослободилачком рату народа Југославије: књиге 12, и 14.

Не осећам се кривим“ (стенографске белешке са суђења Дражи Михаиловићу, уредили Јован Кесар и Драгоје Лукић, Београд 1990.

Рат и мир ђенерала, Изабрани ратни списи генерала Драгољуба Михаиловића, приредили Милан Весовић, Коста Николић, Бојан Димитријевић, Српска реч, Београд 1998.

Литература:

Вучковић Звонимир, *Од сукоба до грађанског рата*, Београд 1990.

Девећ Немања, *Смедеревски крај у Другом светском рату*, Београд, 2015.

Димитријевић Бојан, Николић Коста, *Ђенерал Михаиловић, Биографија*, Београд 2000.

Димитријевић Бојан, *Грађански рат у миру, Улога армије и службе безбедности у обрачуна са политичким противницима Титовог режима 1944- 1954*, Београд 2003.

Димитријевић Бојан, *Војска Недићеве Србије (Оружане снаге српске владе 1941- 1945)*, Београд 2011.

Карапанџић М. Боривоје, *Грађански рат у Србији*, Београд 1993.

Књига о Дражи, ур. Радоје Кнежевић, том I и II, Виндзор 1956.

- Кордић Никола, *Кроз рат за Дражом*, Београд 1998.
 Маслар Славко, *Записи из грађанског рата 1941–1951...*, Београд 1998.
 Миловановић Никола, *Кроз тајни архив Удбе*, Београд 1984.
 Миловановић Никола, *Кроз тајни архив УДБЕ*, Београд 1975.
 - Милошевић прим др Павле, *Југословенска војска у Отаџбини 1941-1945*, Београд 2005.
 Младеновић Милош, *Лажни идоли и варљиви идеали*, Лондон, 1965.
 Николић Коста, *Историја равногорског покрета 1- 3*, Београд 1999.
 Самарџић Милослав, *Генерал Дража Михаиловић и општа историја четничког покрета*, том 13, Крагујевац, 2009.
 Томашевић Јозо, *Четници у Другом свјетском рату*, Либер, Загреб 1979.

Summary

Bojan Dimitrijevic

NIKOLA KALABIC – CONTRIBUTION FOR UNDERSTANDING OF ONE WAR- TIME BIOGRAPHY

The article is a short review of the distinguished war commander of the Yugoslav Army in Fatherland (The Chetniks, known by abbreviation JVuO) Nikola Kalabic. He was reserve officer of the Yugoslav Army, and during the Second World war one of the prominent commanders of the Royalist resistance movement since 1941 until the very end in late 1945, commanding the Guards unit of the JVuO. It was the author's contribution on the trial where Kalabic rehabilitation was debated. The process was held during the period between 2014 and 2022 in Valjevo regional court. Parts of this article was read by the author in front of the Valjevo court in his third appearance during the part of the process where a conclusion was drawn upon the request of the defence and state attorney. The article on Kalabic was written based on the author research in the Military Archive and Archive of Yugoslavia, both in Belgrade, concerning the Kalabic's wartime biography. The special attention was given to the accusations on Kalabic's behaviour gathered in 1945, during the field research of the State commission that assembled the testimonies on the crimes of the occupying forces and other warring parties during the Second World War in occupied Serbia. The post – war capture of the Kalabic and his role in the capturing of General Mihailovic in spring 1946, was also described in the article, based upon the documents that were held in Serbian State Security. Author had a chance to research those documents during the 2009, as the member of the state commission which investigated fate of General Mihailovic capture, trial and execution. Those documents confirm Kalabic's key role in the operation run by the Yugoslav security service which led to capture of the General Mihailovic in mid- March 1946.